

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2022)

İsa Kerem BAYIRLI

Dr. Öğr. Üyesi, TOBB Ekonomi ve
Teknoloji Üniversitesi
ibayirli@etu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5413-1837>

Türkiye Türkçesinde Ertelenmiş Çekim Eklerinin Dilbilimsel Analizi

The linguistic analysis of suspended affixation in Turkish

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 11.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 21.04.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2022

Atıf/Citation

BAYIRLI, İ. K. (2022). Türkiye Türkçesinde Ertelenmiş Çekim Eklerinin Dilbilimsel Analizi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (1), 378-393. <https://doi.org/10.34083/akaded.1085919>

BAYIRLI, İ. K. (2022). The linguistic analysis of suspended affixation in Turkish. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (1), 378-393. <https://doi.org/10.34083/akaded.1085919>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

* Bu makale yazarın *The Universality of Concord* (TR: Uyumun Evrenselliği) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz

Bu makalede Türkiye Türkçesinde ek paylaşımı içeren ifadelerin dilbilimsel analizine odaklanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde [[A ve B]-ler] gibi bir öbek, [[A-lar] ve [B-ler]] şeklindeki bir öbeğe anlamsal açıdan denk olabilmektedir. Burada [A ve B]-ler ifadesindeki çoğul eki, bağlaç ile bağlanmış olan ögelerin ikisini de anlamsal olarak etkilemektedir. Bu nedenle bu tip ifadelere *ertelenmiş ekleme* yapıları adı verilmiştir (Lewis, 1967). Ertelemiş ekleme içeren öbekler ile ertelenmiş ekleme içermeyen öbekler arasındaki anlamsal denkliğin ne şekilde açıklanacağı sorusu, dilbilimsel analiz açısından önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Kornfilt'e (2012) göre bu anlamsal denklığı mümkün kılan şey, ertelenmiş ekleme yapılarının *Sağa Budak Taşıma* adı verilen bir işlem yardımı ile türetilmiş olmasıdır. Bu makalede Kornfilt'in taşıma işlemine dayanan bu analize karşı çıkılacak ve ertelenmiş ekleme yapılarının, iki adı içeren bir bağlaç öbeğine çoğul ekinin doğrudan doğruya eklenmesinden ibaret olduğu iddia edilecektir. Özetle, [[A ve B]-ler] şeklindeki bir öbek ile [[A-lar] ve [B-ler]] şeklindeki bir öbek arasında herhangi bir türetimsel bağ kurulmasına gerek yoktur. Bu tezi savunmak için çoğul çekimli adların bağlanmasıyla oluşan yapıların ertelenmiş ekleme yapılarında gözlemlenmeyen bazı okumalara sahip oldukları gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: ertelenmiş ekleme, çekim ekleri, çoğulluk

Abstract

This paper focuses on the linguistic analysis of constructions involving affix sharing in Turkish. For instance, a phrase like [[A and B]-plural] in Turkish is understood to be semantically equivalent to a phrase of the form [[A-plural] and [B-plural]]. The plural marker in the expression [[A and B]-plural] is understood to affect both of the conjuncts semantically. This is why such constructions came to be called suspended affixation (Lewis, 1967). One important problem that such constructions raise for linguistic analysis is the task of accounting for the semantic equivalence between the constructions that involve suspension and those that do not. For Kornfilt (2012), this semantic equivalence is enabled by the fact that suspended affixation constructions are derived via Right Node Raising. This paper argues against Kornfilt's movement-based analysis and claims that suspended affixation is obtained via direct merger of the plural morpheme with the coordinated expression. That is, it will be claimed that there is no need to derivationally relate [[A and B]-plural] and [[A-plural] and [B-plural]]. In order to defend this view, it will be shown that coordination of pluralized nouns gives rise to certain interpretations that suspended affixation lacks.

Keywords: inflectional affixes, suspended affixation, plurality

Giriş

Doğal dillerde çekim ekleri, tümce içinde bulunan dilsel ögeler arasındaki bağımlılık ilişkilerine duyarlı biçimbirimlerdir (Aranoff, 1976; Anderson, 1982; Anderson, 1992). Örneğin durum eklerini çekimleme sisteminin bir parçası yapan şey, çeşitli sözcükler arasındaki ilişkilerin işaretlenmesini sağlamalarıdır. Türkiye Türkçesinde *gör-* eylemi tarafından seçilen bir nesne, belirtme durum eki alırken yönelme durum eki alamaz (bakınız (1a-b)).¹ Oysa anlamsal açıdan *gör-* eylemine benzeyen *bak-* eylemi tarafından seçilen bir nesne, belirtme durum eki alamazken yönelme durum eki almak zorundadır (bakınız (1c-d)).

- (1) a. Ahmet Mehmet’i gördü.
 b. *Ahmet Mehmet’e gördü.
 c. *Ahmet Mehmet’i baktı.
 d. Ahmet Mehmet’e baktı.

Benzer şekilde eylemin üzerindeki uyum eki de ilgili tümcedeki özneye bağlı olarak değişir. Birinci tekil kişi adını özne olarak içeren tümcelerde, bu öznenin kişi ve sayı özelliklerini içeren bir uyum eki eylemin üzerinde bulunmak zorundadır (bakınız (2a-b)). Öznenin kişi ve sayı özellikleri değiştikçe eylemin üzerinde bulunan uyum eki de değişir (bakınız (2c-f)). Bu da Türkiye Türkçesinde uyum eklerinin çekimleme sisteminin bir parçası olduğuna işaret eder.

- (2) a. Ben Mehmet’i tanıyorum.
 b. *Ben Mehmet’i tanıyor.
 c. *Sen Mehmet’i tanıyorum.
 d. Sen Mehmet’i tanıyorsun.
 e. *Biz Mehmet’i tanıyorum.
 f. Biz Mehmet’i tanıyoruz

Türkiye Türkçesinin çekimleme sisteminin dikkat çekici özelliklerinden biri, tek bir çekim ekinin birden fazla öge arasında paylaşılabilmesidir.

- (3) Sokağı kedi ve köpekler doldurmuş.

Yukarıdaki örnekte çoğul eki *-lAr*, *ve* bağlacı ile bir araya getirilmiş adlardan ikincisinde bulunsa bile anlamca iki ad ile de ilişkilidir. Bu nedenle, (3)’teki gibi bir tümce (4)’teki tümceyle eşanlamlı olarak anlaşılabilir.

- (4) Sokağı kediler ve köpekler doldurmuş.

¹ Dilbilimi alanyazınında bir dilsel ifadenin önüne getirilen “*” (yıldız) işareti, bu dilsel ifadenin kabul edilmez olduğunu, yani o dile ait olmadığını belirtmek için kullanılır.

Bu tip yapıların dilbilgisel analiz açısından önemine dikkat çeken ilk çalışma olan Lewis (1967), bu yapılar için *ertelenmiş ekleme* (İng. suspended affixation) kavramını kullanmış ve bu yapılarda tek bir sonekin iki veya daha fazla dilsel öge arasında paylaşıldığını iddia etmiştir. Ertelenmiş eklemenin biçimbilim ve dizimbilim (İng. syntax) kuramlarıyla ilgili sonuçları çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır (Orgun, 1995; Kornfilt, 1996; Kornfilt, 2012; Kabak, 2007; Broadwell, 2008; Akkuş, 2016; Atmaca, 2021). Bir sonraki bölümde bu çalışmalarda öne çıkan bazı fikirler özetlenecektir.

Çoğul eki, ada gelen çekim ekleri içinde iki veya daha çok ad arasında paylaşılabilen tek sonek değildir. Durum eklerinin de iki ad arasında paylaşılabilirdiği örnekler bulmak mümkündür (Orgun, 1995; Kabak, 2007).

(5) a. Sokaktaki [kedi ve köpek]-ler-i toplamışlar.

b. Sokaktaki kedileri ve köpekleri toplamışlar.

Dahası ertelenmiş ekleme, sadece ada gelen çekim ekleri ile ilgili bir özellik değildir. Bir eyleme gelen kişi uyum eklerinin bazıları, bir bağlaç ile bağlanmış ögeler arasında paylaşılabilir. Aşağıdaki örneklere bakıldığında (6a) ile (6b)'nin eşanlamlılık gösterebileceği gözlenmektedir.

(6) a. [Çalışır ve başarır]-ız

b. Çalışırız ve başarırız

Dilbilimsel analiz açısından temel mesele, (3) ile (4), (5a) ile (5b) ve (6a) ile (6b) arasındaki anlam denkliliğinin tam olarak ne şekilde açıklanacağıdır. Kornfilt'e (2012) göre bu ifadeler arasında türetimsel bir ilişki vardır. Örneğin (3)'teki gibi bir ertelenmiş ek içeren ifade, aslında (4)'teki gibi bir ifadeden *Sağa Budak Taşıma* (İng. Right Node Raising, bkz. Ross, 1967) kuralının uygulanmasıyla türetilmektedir. Özetle, (7b)'deki ifade (7a)'dan türetilmektedir.

(7) a. [kedi-ler] ve [köpek-ler]

b. [kedi ve köpek]-ler

Bu türetimin tam olarak ne şekilde gerçekleştiği (8a-c)'de gösterilmektedir. (8a), (7a)'ya denk düşmekte ve ilgili kural için girdi işlevi görmektedir. (8b)'de *Sağa Budak Taşıma* kuralının uygulandığı görülmektedir. Burada bağlaçla bir araya getirilmiş ifadelerin içindeki çoğul eki *-lar*, bir taşıma kuralı sonucu bu ifadelerin dışına bir noktaya, bağlanmış öbeğin sağına yerleşmektedir. (8b)'deki çoğul ekinin sağa taşınması sonucu bu ekin bulunduğu ilk konumda bir iz (İng. trace) kalmaktadır. Bu iz, dilbilgisel bir gerçekliğe sahip olmakla birlikte seslendirilmeyen bir öge olarak ele alınmaktadır. (8c)'de ise bu kuralın uygulanması sonucu oluşan çıktı gösterilmektedir.

(8) a. [[kedi]-ler] ve [[köpek]-ler] (Girdi)

b. [[[kedi]-*iz_{ler}*] ve [[köpek]-*iz_{ler}*]]-ler (Sağa Budak Taşıma)

c. [kedi ve köpek]-ler (Çıktı)

Bu makalede savunulacak olan temel tez, ertelenmiş ekleme yapılarının her zaman Kornfilt'in iddia ettiği türde bir *Sağa Budak Taşıma* kuralına maruz kalmadığı olacaktır. Bu tip yapıların, bazı durumlarda, bağlanmış olan iki adla oluşan bir bağlaç öbeğine çoğul ekinin doğrudan doğruya eklenmesinden ibaret olduğu öne sürülecektir. Bu da demektir ki, (3) ve (4) arasında olduğu iddia edilen anlamsal denklik her zaman geçerli değildir. Özetle (7b)'deki gibi ifadenin herhangi bir taşıma kuralı içermeden (9)'daki gibi temsil edilebileceği savunulacaktır.

(9) [[[kedi] ve [köpek]]-ler]

Bu tezin temel kanıtı, ertelenmiş ekleme içeren ve içermeyen ifadelerin birbirlerine her zaman anlamca denk olmamasıdır. Bu makalede (10a)'daki gibi bir tümce ile (10b)'deki gibi bir tümcenin her zaman eşanlamlı olmadığı iddia edilecektir. Bu savın desteklenmesi için (10c)'de verilen tümcenin (10a) ve (10b) ile anlamsal benzerlik ve farklılıklarına odaklanılacaktır.

(10) a. Kadınlar ve erkekler buluştu.

b. Kadın ve erkekler buluştu.

c. Kadınlar buluştu. Erkekler buluştu.

(10a)'daki gibi bir tümce (10c)'de gösterilen anlamı verebilirken (10b)'deki tümcenin bu anlamı vermesi mümkün görünmemektedir. Bu da (10a)'daki *kadınlar ve erkekler* ifadesi ile (10b)'deki *kadın ve erkekler* ifadesinin her zaman eşanlamlı olmadığını gösterir niteliktedir.

Yazının bir sonraki bölümünde Türkiye Türkçesinde ertelenmiş ekleme ile ilgili alanyazındaki tartışmalar sunulacaktır. Geçmiş çalışmalarda öne çıkan fikirlerin özetlenmesinden sonra bu yazının ana tezi bir sonraki bölümde ortaya konacak ve savunulacaktır. Bu yazıda yapım eklerinden ziyade çekim eklerinin ertelenmesi konusuna odaklanılacaktır. (Yapım eklerinin ertelenmesi ile ilgili tartışmalar için bakınız Akkuş, 2016)

1. Ertelenmiş Eklere Yaklaşımlar

Bu bölümde Türkiye Türkçesinde ertelenmiş ekleme yapılarıyla ilgili önceki analizlerde ortaya atılan fikirler ele alınacaktır. İlk olarak adlara gelen çekim eklerinin paylaşılabilme ve paylaşılama durumlarının bir dökümünü veren önemli bir çalışma (Orgun, 1995) özetlenecektir. Eyleme gelen kişi uyum eklerin arasındaki farklılaşmalara odaklanan Kornfilt (1996) ile devam edilecek ve son olarak ertelenmiş ekleme yapılarının biçimbilimsel bir analizini sunan Kabak'ın (2007) araştırmasının özetlenmesiyle bölüm sona erdirilecektir. Bir sonraki bölümde ise ertelenmiş eklerle ilgili yeni bir tez ortaya atılacak ve bu tezi destekleyen veriler sunulacaktır.

Orgun (1995) hem çoğul ekinin hem de iyelik ekinin adlar arasında paylaşılabilirliğini gözlemlemiştir. (11a), (11b)'de ifade edilen anlama denk gelecek bir şekilde kullanılabilir. (11)

(11) a. tebrik ve teşekkürlerimi

b. tebriklerimi ve teşekkürlerimi

Orgun'a (1995) göre ek paylaşımı ya (11a)'daki gibi hem çoğul hem de iyelik eklerini içerecek şekilde yapılmalı ya da (11b)'deki gibi bu iki ek de paylaşılmamalıdır. Çoğul ekinin bağlanan adlarda bırakılıp sadece iyelik ekinin paylaşılması kabul edilmezliğe yol açmaktadır (bakınız (12)).

(12) *tebrikler ve teşekkürlerim

(12)'de görülen dilbilgisi-dışılığı açıklamak için Orgun (1995) çoğul ekinin ve iyelik ekinin dizimilimsel gösterimde yan yana olmaları gerektiğini iddia etmektedir. Bu analiz altında (11a) ve (11b)'de gösterilen ifadelerin dizimilimsel temsilleri (13a) ve (13b)'deki gibi olur.

(13) a. [[tebrik] ve [teşekkür] [ler-im]]

b. [[tebrik][ler-im] ve [teşekkür][ler-im]]

Yukarıdaki temsillere bakıldığında çoğul ekinin ve iyelik ekinin her zaman birlikte kapalı parantez içinde buldukları görülmektedir. Orgun'a (1995) göre (12)'yi kabul edilmez yapan, bu tip bir temsilin mümkün olmamasıdır. Örneğin (12) için (14)'teki gibi gösterimin mümkün olabileceği düşünülebilir.

(14) [[[tebrik][ler]] ve [[teşekkür][ler]]][im]

Burada çoğul ekinin ve iyelik ekinin aynı kapalı parantez içinde gösterilmediği göze çarpar. Orgun'a (1995) göre çoğul ekinin ve iyelik ekinin aynı parantez içinde bulunmadığı her gösterim, dilbilgisi-dışıdır ve dolayısıyla kabul edilmezliğe yol açmaktadır. (12) için çoğul ekinin ve iyelik ekinin aynı kapalı parantez içinde olduğu (15)'teki gibi bir temsilin mümkün olup olmayacağı düşünülebilir.

(15) [[tebrik][ler]] ve [[teşekkür][ler-im]]

Böyle bir durumda iyelik eki, ve bağlacı ile bağlanan ikinci ifadenin, yani *teşekkürlerim* ifadesinin, içinde kalmaktadır ve bu nedenle bağlanan birinci ifade ile paylaşılması mümkün değildir. Bu da ertelenmiş eklemeler ifadelerinin (15)'teki gibi de temsil edilemeyeceğini göstermektedir. Özetlemek gerekirse (12)'de verilen ifadeyi kabul edilmez yapan, Orgun'un (1995) ortaya attığı dilbilgisi kuralları içinde herhangi bir analize sahip olmamasıdır.

Orgun'un (1995) bu analizi hem (11a) ve (11b)'nin kabul edilme oluşunu hem de (12)'nin kabul edilmez oluşunu açıklıyor görünmektedir. Kabak (2007), Orgun'un ortaya attığı çoğul eki ile iyelik ekinin karşılıklı bağımlılığı şeklinde özetlenebilecek

analiz açısından sorunlu bazı veriler olduğunu ileri sürmüştür. Örneğin Kabak'a (2007) göre (16a) ve (16b), (16a') ve (16b') şeklinde verilen anlamlar göz önüne alındığında tamamen kabul edilmez değildir.

(16) a. kahraman askerler ve komutanlarımız

a'. kahraman askerlerimiz ve komutanlarımız

b. yurtlar, kampüsler ve üniversitelerimiz

b'. yurtlarımız, kampüslerimiz ve üniversitelerimiz

Kabak'ın (2007) bahsettiği bu ek paylaşımları mümkün ise Orgun'un analizinin Türkiye Türkçesinde çoğul ve iyelik eklerini içeren ifadelerin tamamına genellenemeyeceği sonucu ortaya çıkar.

Orgun'un (1995) önerdiği analiz daha çok adlara gelen çekim eklerini ilgilendirmektedir. Kornfilt (1996) ise eylemlere gelen çekim eklerinin ertelenmesi üzerindeki kısıtlamalarla ilgilenmektedir. Bu analizin ayrıntılarına girmeden önce Türkiye Türkçesinde eylemin üzerindeki uyum ekinin, öncesinde kullanılan çekim eklerine duyarlı olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Örneğin birinci çoğul uyum eki, geniş zaman (17a), gelecek zaman (17b), şimdiki zaman (17c) ve gereklilik kipi (17b) gibi eklerden sonra *-Iz* soneki şeklini alırken geçmiş zaman (18a) ve koşul kipini (18b) gösteren eklerinden sonra *-k* şeklinde bulunmaktadır.

(17) a. gelir-iz

b. geleceğ-iz

c. geliyor-uz

d. gelmeli-(y)iz

(18) a. geldi-k

b. gelse-k

Yukarıdaki örneklerde birinci çoğul uyumu işaretleyen *-Iz* sonekinin, bağlanmış ögeler arasında paylaşılabilirliğini görmüştük. İlginç bir şekilde, geçmiş zaman ve koşul kipinden sonra gelen *-k* soneki ögeler arasında paylaşılabilir değildir. Yani (19a), (19b)'de gösterilen anlamda kullanılabilirken (20a), (20b)'de gösterilen anlamda kullanılamamaktadır. (20a) ancak "O çalıştı ve biz başardık" şeklinde özetlenebilecek bir anlama sahip olabilmektedir.

(19) a. [Çalışır ve başarır]-iz.

b. Çalışırız ve başarırız

(20) a. *[Çalıştı ve başardı]-k

b. Çalıştık ve başardık.

Kornfilt'in (1996) analizindeki temel nokta (19a)'nın kabul edilir oluşunu, (21a)'nın (21b)'de gösterilen anlama gelecek şekilde kabul edilir oluşu temelinde açıklamasıdır.

(21) a. [Çalışır ve başarır] idik

b. Çalışır idik ve başarır idik.

(21a)'ya baktığımızda *çalışır ve başarır* ifadesinden hemen sonra bir ek-eylem geldiği görülmektedir. Kornfilt'e (1996) göre (19a)'yı kabul edilir yapan şey, *-Iz* uyum ekinden hemen önce bir ek-eylemin varlığıdır. Kornfilt, böyle bir ek-eylemin varlığına kanıt olarak sıfatların yüklem olarak kullanıldığı tümceleri göstermektedir. Bu tip tümcelerde *-Iz* sonekinden önce bir ek-eylemin olduğu genel kabul gören bir tezdır. Aşağıdaki ifadelerde ek-eylem "Ø" (sessiz ek) ile gösterilecektir.

(22) a. [Zengin ve ünlü]-Ø-yüz

b. Zengin-Ø-iz ve ünlü-Ø-yüz

Kornfilt'e göre (17)'de verilen örneklerin hepsinde zaman ve kiplik bildiren ek ile *-Iz* uyum eki arasında sessiz bir ek-eylem vardır.

(23) a. gelir-Ø-iz

b. geleceğ-Ø-iz

c. geliyor-Ø-uz

d. gelmeli-Ø-(y)iz

Bu durumda (19a)'nın kabul edilir bir ifade olması, (21a) ve (22a)'nın kabul edilir olmasından farksızdır. Ek-eylem ile kullanılan çekimli eylemler her zaman paylaşıma izin verirler. (19a) aşağıdaki gibi temsil edilebilir.

(24) [Çalışır ve başarır]-Ø-ız

(20a) için böyle bir ek-eylem varsayılmayacağından bu ifadede görülen *-k* uyum eki iki çekimli eylem arasında paylaşamaz. Böylece (20a)'nın neden kabul edilmez olduğu anlaşılabilir olur. Kornfilt'in (1996) analizi ayrıca eylem kökleri açısından çekim eklerinin neden paylaşılmayacağını da açıklar (25a-b). Ek-eylem hiçbir zaman eylem köküne gelemmez.

(25) a. *çalış ve başarıyoruz

b. *çalış ve başardık

Böylece ertelenmiş eklemenin eylem temelli ifadelerde hangi şekillerde kısıtlanmış olduğu da açıklığa kavuşmuş olur.

Orgun'un (1995) analizi daha çok ada gelen çekim eklerinin ertelenmesi ile ilgili iken Kornfilt'in (1996) analizi eyleme gelen çekim eklerinin ertelenmesine

odaklanmaktadır. Kabak'a (2007) göre ertelenmiş ekleme ile ilgili bir kuram, hem ada gelen çekim eklerinin hem de eyleme gelen çekim eklerinin ertelenebiliyor oluşunu aynı anda açıklamalıdır. Bu nedenle Orgun'un ve Kornfilt'in analizlerini bir araya getirecek ve bu analizlerdeki yanlışlıkları telafi edecek yeni bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Kabak (2007) böyle bir analiz için bitirici sonek (İng. terminal suffix) kavramına ihtiyaç duyulduğunu iddia etmiştir.

Kabak (2007) ilk olarak Kornfilt'in (1996) analizinin bazı ifadelerin kabul edilmezliğini açıklamakta eksik kaldığını göstermiştir. Hatırlanacağı üzere, Kornfilt'e (1996) göre bir ek-eylemden önce gelen ifadeler, her zaman ertelenebilir öğelerdir. Bu varsayım altında (26a) ve (26b)'de verilen öğeler açısından ertelenebilir eklerin neler olduğunu ele alalım.

(26) a. Evimizi satsa-y-dık

b. Bir dükkan alsa-y-dık

Kornfilt'in analizi açısından koşullu ifadeler bir ek-eylemden önce geldikleri için (27a)'da gösterilen türden bir ek paylaşımının mümkün olması gerekir. Oysa (27a) kabul edilmez bir ifadedir. Bu türde bir ifadenin kabul edilir olmasının tek yolu (27b)'deki gibi ek ertelenmesinin olmadığı bir yapı kullanmaktır.

(27) a. *[[Evimizi satsa] ve [yeni bir dükkân alsa]]-y-dık (iyi olurdu.)

b. Evimizi satsa-Ø-ydık ve yeni bir dükkân alsa-y-dık iyi olurdu.

Özetle Kornfilt'in (1996) analizi (27a)'nın kabul edilmez bir ifade oluşunu açıklayamamaktadır. Kabak'a (2007) göre Türkiye Türkçesinde ek erteleme içeren durumların dağılımını doğru bir biçimde açıklayabilmek için bitirici sonek kavramına başvurmak gerekir. Bu kavram şu şekilde tanımlanabilir:

Bitirici Sonek (Tanım): Daha fazla sonek gerektirmeyen, sözcüğün sonunda bulunabilen bir sonek bitirici sonektir.

Bitirici sonekler: *-yor*, *-(y)AcAk*, *-mİş*, *-mAlI*, *-(I)r* ve uyum ekleri

Bitirici olmayan bazı sonekler: *-lAş-*, *-mA-*, *-Abil-*, *-Il-*, *-Dir-*

Bu kavram temel alındığında eylemler açısından ertelenmiş ekleme kuralı aşağıdaki gibi ifade edilir:

Eylemde Ertelenmiş Ekleme Kuralı:

Eylem üzerinde ertelenmiş ekleme yapılabilmesi için *ve* bağlacı ile bağlanan her ögede bitirici sonek bulunması gerekir.

Kabak (2007) bitirici sonek kavramı temelinde aşağıdaki ifadelerin neden kabul edilmez olduğuna bir açıklama getirmektedir.

(28) a. *[[iyi ve uysal]-laştırılabiliriz

- b. *[iyileş ve uysallaş]-tırılabiliriz.
- c. *[iyileştir ve uysallaştır]-ılabiliriz.
- d. *[iyileştiril ve uysallaştırıl]-abiliriz.
- e. *[iyileştirilebil ve uysallaştırılabil]-iriz.
- f. [iyileştirilebilir ve uysallaştırılabilir]-iz.

Yukarıdaki örneklere baktığımızda (28a-e) arasındaki bütün örneklerin dilbilgisi-dışı olduğunu görüyoruz. Bunun nedeni, bu örneklerde *ve* bağlacıyla bağlanan ögelerin (yani kapalı parantez içinde gösterilen ögelerin) bitirici sonek içermemesidir. (28f)'yi kabul edilir bir ifade yapan ise bitirici bir sonek olan geniş zaman *-Ir* ekini içermesidir.

Kabak'a (2007) göre adlar herhangi bir ek almaksızın biçimbilimsel anlamda sözcük sayıldıkları için ada gelen çekim ekleri içinde bitici olan ve olmayan sonek ayırımına ihtiyaç yoktur. Ad açısından her çekim eki ertelenmiş bir ek olarak kullanılabilir.

(29) [tebrik ve teşekkür]lerimi

Bu noktada akla Orgun'un (1995) iddia ettiği çoğul eki ile iyelik eki arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi gelecektir. Orgun'a (1995) göre çoğul ekinin ertelenmeyip iyelik ekinin ertelendiği ifadeler kabul edilmezdir.

(30) *tebrikler ve teşekkürlerim

Kabak'ın (2007) analizinde (30)'un kabul edilmez olması için herhangi bir gerekçe bulunmamaktadır. Kabak'a (2007) göre adlar ve çekimli adlar her zaman tam sözcük olarak kabul edildikleri için ertelenmiş ekleme açısından her türlü kısıtlamanın dışında olmalıdır. Orgun'un (1995) ifade ettiği bu sorun ile başa çıkabilmek için Kabak'ın (2007) izlediği strateji, çoğul eki ile iyelik eki arasındaki karşılıklı bağımlılığın her zaman geçerli olmadığı göstermek olmuştur. Gerçekten de sadece iyelik eki ertelenmiş olduğu halde tamamen kabul edilmez olmayan örnekler bulmak mümkündür. Kabak'a (2007) göre (31a) ve (31b) aynı anlama gelebilmektedir.

(31) a. yurtlar, kampüsler ve üniversitelerimiz

b. yurtlarımız, kampüslerimiz ve üniversitelerimiz

Şu ana kadar incelediğimiz analizler ertelenmiş eklere daha çok biçimbilimsel bir açıdan yaklaşmakta ve (31a) ve (31b)'deki gibi ifadeler arasında anlamsal bir denklik olduğunu iddia etmektedir. Bir sonraki bölümde aynı konuya dizimbilimsel açıdan yaklaşılacak ve böyle bir denkliğin her zaman mümkün olmadığı iddia edilecektir. Bir sonraki bölüm, Kornfilt'in (2012) ertelenmiş ekleme ile ilgili dizimbilimsel analizi ile başlatılacaktır.

2. Ertelemiş Eklere Yeni Bir Yaklaşım

Ertelemiş çekim ekleri ile ilgili dilbilimsel çalışmalar büyük ölçüde biçimbilimsel bir yaklaşım benimsemiş ve ek paylaşım yapılarında bir bağlaç ile bağlanmış olan öğelerin ne tip özellikler göstermesi gerektiği sorusuna odaklanmıştır. Ertelemiş çekim eklerini içeren yapıların dizimbilimsel analizi ise büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Ertelemiş ekler ile ilgili en temel dizimbilimsel soru, (32a) ve (32b) gibi ifadeler arasındaki dizimsel (İng. syntactic) ilişkinin tam olarak ne şekilde kurulduğudur.

(32) a. kedi-ler ve köpek-ler

b. [kedi ve köpek]-ler

Kornfilt'e (2012) göre (32b), (32a)'dan *Sağa Budak Taşıma* işleminin uygulanması ile türetilmektedir. Bu türetimin ayrıntılarına girmeden önce Türkiye Türkçesinde *Sağa Budak Taşıma* işlemi örneklendiren yapılara göz atmak ve bu yapılarla (32a) ve (32b) arasındaki benzerliği ortaya çıkarmak faydalı olacaktır.

Türkiye Türkçesinde *ama* bağlacı ile bağlanmış tümceler içeren (33)'teki gibi bir yapıyı ele alalım.

(33) Hasan Ahmet'i gördü ama Melih Ahmet'i tanıdı.

Bağlanmış tümcelerin ikisinde de *Ahmet'i* ifadesi nesne konumundadır. Bu tip bir yapıda, ortak nesne olan *Ahmet'i* ifadesini iki tümcenin öncesinde gelen bir noktaya taşımak ve (34b)'deki gibi tek bir nesnenin iki bağlanmış tümce tarafından paylaşıldığı yapılar türetmek mümkündür.

(34) a. Ahmet'i [[Hasan *iz*_{Ahmet'i} gördü] ama [Melih *iz*_{Ahmet'i} tanıdı]]

b. Ahmet'i Hasan gördü ama Melih tanıdı.

Taşıma kuramına göre nesne olan *Ahmet'i* ifadesine taşıma işlemi uygulandığında bu ifadenin tümceler içindeki ilk konumunda bir iz bırakılmış olur. Bu *iz*, *Ahmet'i* ifadesinin iki tümcede de nesne konumunda olduğunun işaretlenmesini sağlar. Böylece (34b)'de gösterilen ifade (33)'te verilen ifadeden taşıma yoluyla türetilmiş olur. (33)'teki ifadenin vurgu gibi etkenler göz ardı edildiğinde (34b)'deki ifade ile aynı anlama geliyor oluşu bu şekilde açıklanır.

(33)'teki bağlı tümceden nesnenin taşınması süreci nesnenin tümcenin önüne getirilmesini zorunlu kılmaz. Nesne bağlı tümcelerin sonrasına, yani eylemden sonraki bir konuma da taşınabilir (bakınız (35a)). Böylece (35b)'de gösterilen yeni bir bağlı tümce üretilmiş olur.

(35) a. [[Hasan *iz*_{Ahmet'i} gördü] ama [Melih *iz*_{Ahmet'i} tanıdı]] Ahmet'i.

b. Hasan gördü ama Melih tanıdı Ahmet'i.

Kornfilt'e göre (33) ile (35b) arasındaki ilişki ne ise (32a) ile (32b) arasındaki ilişki de odur. Aralarındaki tek fark, (35b) (33)'ten türetilirken sağa doğru taşınan öge tümcenin nesnesi iken (32b) (32a)'dan türetilirken sağa doğru taşınan ögenin bir sonek olmasıdır. Bu analiz altında (32b)'nin (32a)'dan türetilme süreci aşağıdaki gibidir. (Bu süreç *Giriş* bölümünde de kısaca açıklamıştı.)

- (36) a. [[kedi]-ler] ve [[köpek]-ler] (Girdi)
 b. [[[kedi]-*iz_{ler}*] ve [[köpek]-*iz_{ler}*]]-ler (Sağa Budak Taşıma)
 c. [[kedi] ve [köpek]]-ler (Çıktı)

(32a) ve (32b) arasındaki türetimsel ilişki Kornfilt'in (1996) ifade ettiği gibi ise (37a) ve (37b)'deki tümceler arasındaki anlamsal denklik de açıklanmış olur.

(37) a. Sokağı kedi ve köpekler doldurmuş.

b. Sokağı kediler ve köpekler doldurmuş.

Kornfilt'in (2012) analizinin geçerli olabilmesi için yukarıdaki tipteki anlamsal denkliklerin her zaman sağlanması gerekir. Bu makalenin geri kalan kısmında, ek paylaşma içeren yapılar ile içermeyen yapılar arasında yukarıdaki gibi denkliklerin her zaman geçerli olmadığı gösterilecektir. Bu yazıda ortaya atılan bu tez doğru ise Kornfilt'in (2012) geliştirdiği analiz, ek erteleme yapılarının tamamına genellenemez. Bir başka ifade ile (32a) ve (32b) arasında her zaman türetimsel ilişki bulunmak zorunda değildir. Yani, (32b)'deki gibi bir ifade (32a)'dan türetilmek zorunda değildir. Örneğin çoğul eki olan *-lar*, (32b)'de *ve* bağlacı ile bağlanmış olan ögelerden oluşan öbeğe doğrudan doğru eklenmiş de olabilir. Bu durumda (32b)'nin mümkün analizlerinden biri (38)'deki gibidir.

(38) [[kedi ve köpek]-ler]

Yazının geri kalanında (38)'in herhangi bir türetim sürecinden geçmeksizin (32b) için mümkün bir analiz olarak ele alınabileceği savunulacaktır. Bu amaçla bir bağlaç ile bağlanmış çoğul çekimli adların anlamsal özelliklerine odaklanılacaktır.

Winter ve Scha (2015) İngilizcede bir bağlaç ile bağlanmış çoğul çekimli adların farklı anlamsal özellikler gösterebildiğini iddia etmektedir. İlk olarak, iki çoğul adın bağlanması *bileşim okumaları* denilen bir okumaya izin vermektedir. Bu tümcelerde yüklemle bağlanan adların ifade ettiği kümelerde yer alan her birey için doğru olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin İngilizcede *The girls and the boys met* şeklindeki bir tümce kızların kümesi ile erkeklerin kümesinin bileşiminde olan her bireyin bir toplanma eylemine katıldığını ifade etmek için kullanılabilir. Özetle bu tip bir tümceden *Kızları ve erkekleri içeren bir grup toplandı* şeklinde özetleyebileceğimiz bir anlam çıkarılabilir. Benzer şekilde İngilizcede *The soldiers and the policemen surrounded the factory* gibi bir tümce *Polisleri ve askerleri içeren bir grup fabrikanın etrafını sardı* şeklinde anlaşılabilir. Türkiye Türkçesinde bu tip bileşim okumalarının

hem çoğul eki paylaşım yapılarında (39a) hem de çoğul ekiyle çekimli adların bağlanması durumunda (39b) bulunduğu görülmektedir.

(39) a. Asker ve polisler binayı sardı.

b. Askerler ve polisler binayı sardı.

Burada hem (39a) hem de (39b) askerlerden ve polislerden oluşan bir grubun binayı sardığını ifade etmek için kullanılabilir ki, bu da Türkiye Türkçesinde bu iki yapının da bileşim okumalarına izin verdiğini gösterir.² Ancak bu iki yapının sahip oldukları okumalar açısından farklılaştığı durumlar da vardır.

Winter ve Scha (2015) İngilizcede bağlaç ile bağlanmış çoğul adların, yarı-dağıtımlı (İng. semi-distributive) dedikleri ikinci türden bir okumaya daha sahip olduklarını iddia etmektedir. Bu tip bir okumada yüklem, *and* bağlacıyla bağlanmış olan ögelere ayrı ayrı uygulandığı görülmektedir. Örneğin İngilizcede *The girls and the boys met* şeklindeki bir tümce kızların ve erkeklerin ayrı ayrı buluştuğunu ifade etmek için kullanılabilir. Türkiye Türkçesinde kızların ve erkeklerin ayrı gruplar halinde bulunduğu şeklindeki okuma bağlanmış çoğul çekimli adları içeren tümcelerde (40a) mümkün iken çoğul ekinin iki ad arasında paylaştığı tümcelerde (40b) mümkün değildir. Örneğin, (40c)'de ifade edilen okuma (40a)'daki tümceden çıkarılabilirken (40b)'den çıkarılamaz. Özetle, (40a)'dan farklı olarak (40b), (40c)'de gösterilen okumaya sahip değildir. Böylece (40a) ile (40b)'nin anlamsal denklige sahip olmadığı görülür.

(40) a. Kızlar ve erkekler buluştu.

b. Kız ve erkekler buluştu.

c. Kızlar buluştu. Erkekler buluştu.

Bağlanmış çoğul çekimli adlara ait üçüncü bir okuma daha vardır. Burada bağlanmış iki ögenin birbirleriyle karşılıklı bir ilişkiye girdiği görülmektedir. Örneğin İngilizcede *The girls and the boys were separated from each other* gibi bir tümce kızların erkeklerden ayrıldığını ve erkeklerin de kızlardan ayrıldığını ifade etmek için

² Bu noktada, bir *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* hakemi, *asker* gibi grup adlarının tekil çekim ile çoğul anlamlar verebildiğini gözlemlemektedir. Örneğin, *Asker yönetime el koydu* şeklindeki bir tümce, tek bir askerin değil bir asker grubunun yönetime el koyduğu şeklinde anlaşılır. Bu durumda (39a)'daki cümlede tekil çekimli *asker* sözcüğü ile çoğul çekimli *polisler* sözcüğü bağlanmış olabilir. Bu da *asker ve polisler* ifadesinden çıkarılabilen askerleri ve polisleri içeren bir grup şeklindeki anlamın, ertelenmiş ekleme yapısının bir sonucu olmaması ihtimalini ortaya çıkarır. Burada tekil çekimli *asker* sözcüğü ile çoğul çekimli *polisler* sözcüğü bağlanmış olabilir.

Eğer bu analiz doğru olsaydı bağlanmış bu iki ögenin yeri değiştirildiğinde anlamsal bir değişiklik olmaması beklenirdi. Oysa (39a)'daki bağlanmış adların yerleri değiştirildiğinde ortaya çıkan aşağıdaki tümce, (39a) ile aynı anlama gelmemektedir.

(1) Polisler ve asker binayı sardı.

Bu nedenle *asker* sözcüğünün (39a)'da bir grup adı olarak değil bireylere ait bir özellik anlamıyla kullanıldığı aklı yakındır.

kullanılabilir. Türkiye Türkçesinde çoğul eki paylaşımı içeren ve içermeyen yapıların bu tip bir anlamı ifade etme noktasında farklılaştığı görülmektedir. Çoğul adların bağlanması içeren (41a) gibi bir ifade (40c)'de gösterilen karşılıklılık okumasına sahipken çoğul ekinin ertelenmiş olduğu (41b) gibi bir ifade ise (40c)'deki okumaya sahip değildir. Bu da bize (41a) ve (41b)'deki ifadelerin her zaman aynı anlama gelmediğini gösteren ikinci bir kanıt sunar.

(41) a. Kızlar ve erkekler birbirilerinden ayrıldı.

b. Kız ve erkekler birbirilerinden ayrıldı.

c. Kızlar erkeklerden ayrıldı. Erkekler kızlardan ayrıldı

Özetle, Kornfilt'in (2012) çoğul ekinin ertelenmesini içeren yapılar ile ilgili olarak ortaya attığı dizimilimsel analiz, ek ertelenmesi içeren ve içermeyen yapıların anlamsal denklige sahip olduğunu varsaymaktadır. Oysa yarı-dağıtımlı okumalara ve karşılıklılık okumalarına bakıldığında ertelenmiş ekleme yapılarının, ertelenmiş ekleme içermeyen yapılardan anlamca farklılaştığı görülür. Bu da Kornfilt'in (2012) *Sağa Budak Taşıma* işlemiyle bu iki yapı arasında türetimsel bağ kuran analizinin Türkiye Türkçesindeki ertelenmiş ekleme ifadelerinin tamamına genellemeyeceğini gösterir. Özetle, (42a) ve (42b) arasında herhangi bir türetimsel bağ bulunduğunu kabul etmek için herhangi bir gerekçe yoktur.

(42) a. kediler ve köpekler

b. kedi ve köpekler

Bu durumda bu okumalar arasındaki farkların ne şekilde açıklanabileceği sorusu gündeme gelir. Bu makalede, (42a)'nın (43a)'da gösterilen dizimilimsel analize, (42b)'nin ise (43b)'de gösterilen dizimilimsel analize sahip olduğu iddia edilmektedir.

(43) a. [[[kedi]-ler] ve [[köpek]-ler]]

b. [[kedi ve köpek]-ler]

(42a) ve (43a) arasında hiçbir türetimsel bağ olmadığı için bu ifadelerin anlamsal denklik göstermemeleri farklı dizimsel analizlere sahip olmalarının bir sonucu olarak ele alınabilir. (42a) tipindeki ifadeler yarı-dağıtımlı ve karşılıklılık içeren okumalara izin verirken (43a) tipindeki ifadeler için bu tip okumalar mümkün değildir. Bunun nedeni, bu ifadelerin yapısal analizlerinin birbirlerinden farklı olmasıdır.

3. Sonuç

Bu makalede ilk olarak Türkiye Türkçesinde hem ada hem de eyleme gelebilen ertelenmiş çekim eklerinin temel özellikleri betimlenmiştir. Daha sonra bu tip yapılara getirilen biçimilimsel ve dizimilimsel analizler açıklanmış ve dizimilimsel nadir

yaklaşımlardan biri olan Kornfilt'in (2012) analizi ile ilgili çeşitli sorunlar ortaya konmuştur. Yazı, Türkiye Türkçesindeki ertelenmiş ekleme yapılarına Taşıma kuramına dayanmayan yeni bir yaklaşımın önerilmesiyle sona erdirilmiştir. Bu yazıda ortaya atılan analize göre, *[A ve B]-ler* şeklindeki bir öbek, çoğul ekinin *ve* bağlacı ile bağlanmış olan ifadelerle doğrudan doğruya eklenmesiyle türetilmektedir.

Kaynaklar

- Akkuş, F. (2016). Suspended affixation with derivational suffixes and lexical integrity. *Mediterranean Morphology Meetings* 10, 1 – 15.
- Anderson, S. (1982). Where's morphology? *Linguistic Inquiry*, (13), 571 – 612.
- Anderson, S. (1992). *A-morphous morphology*. Cambridge: Cambridge University Press
- Aranoff, M. (1976). *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge: MIT Press
- Atmaca, F. (2021). Suspended Affixation Needs No Morphological Word: -(y)Ip. Gündoğdu, S. Taghipour, S. & Peters, A. (ed), *Proceedings of Tu+6*. Linguistic Society of America.
- Broadwell, G. A. (2008). Turkish suspended affixation is lexical sharing. Butt, M. & King, T. H. (ed) *Proceedings of the LFG08 Conference*, (s. 198 – 213). Stanford CA: CSLI Publications.
- Kabak, B. (2007). Turkish suspended affixation. *Linguistics*, 45(2), 311 – 347.
- Kornfilt, J. (1996). On some copular clitics in Turkish. *ZAS Papers in Linguistics*, 6, 96 - 114.
- Kornfilt, J. (2012). Revisiting “suspended affixation” and other coordinate mysteries. Bruge, L. Cardinaletti, A. Giusti, G. Munaro, N. & Cecilia, P (ed) *Functional heads: The cartography of syntactic structures* (s. 181 – 196). Oxford: Oxford University Press.
- Lewis, G. (1967). *Turkish grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Orgun, C. O. (1995). Flat vs branching morphological structures: The case of suspended affixation. *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* 21, 252 – 261.
- Ross, J. R. (1967). *Constraints on variables in syntax*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi] MIT.
- Winter, Y. & Scha, R. (2015). Plurals. Lappin, S. & Fox, C. (ed) *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Wiley Online Library.